

УДК 81'367.7

Функційні еквіваленти превентива

Васильєва Г.О.

*Горлівський державний педагогічний інститут іноземних мов,
м. Горлівка, Україна*

У статті розглядаються імпліцитні засоби вираження превентивної семантики в сучасній українській мові. Предметом аналізу виступають мовленнєві конструкції – функційні еквіваленти превентива. Дослідження здійснюється в аспектах комунікативно-прагматичної лінгвістики й лінгвістичної генології.

Ключові слова: превентив, застереження, мовленнєвий жанр, адресант, адресат.

На сьогодні спостерігається тенденція комплексного вивчення превентива як явища мови й мовлення, яка враховує функційно-семантичний, структурний, комунікативно-прагматичний підходи. Насамперед варто назвати дисертацію Ю.С. Кленіної [4], у якій відбита найбільш повна характеристика превентива з позиції функційної лінгвістики. У наш час актуальним постає завдання розгляду висловлення у межах теорії, яка ширше і глибше вивчає його як мовленнєве явище, ніж теорія мовленнєвих актів. Перспективи дослідження превентива як мовленнєвого жанру окреслено у працях останніх років (Ф.С. Бацевич [2], М.В. Китайгородська й Н.Н. Розанова [3], Ю.С. Кленіна [4] та ін.). Мовленнєвий жанр застереження має розгорнуту систему засобів реалізації. На матеріалі російської мови це питання розглядала І.С. Андреева [1]. На сьогодні не виявлено повного спектру засобів вираження семантики застереження в сучасній українській мові. Імпліцитний спосіб втілення превентивної семантики виявляється, зокрема, у функціонуванні еквівалентів превентива. Функційні еквіваленти превентива досить активно вживані в українській мові.

Мета дослідження – проаналізувати особливості вживання функційних еквівалентів превентива в сучасній українській мові. Мета реалізується в таких завданнях: 1. З'ясувати моделі функційно-комунікативних конструкцій, які виступають еквівалентами превентива у структурі мовленнєвого жанру застереження (або синкретичного мовленнєвого жанру, у якому виявляється семантика застереження). 2. Виявити особливості семантичного синкретизму, зумовленого вживанням функційних еквівалентів превентива.

Аналіз фрагментів розмовних дискурсів свідчить про те, що в українській мові активно вживані конструкції з формами теперішньо-майбутнього, функційно тотожні превентивним. Наприклад:

(1) – Ну, Ревуцький, ти тут задимив геть усе. Дихнути нічим! – сварилася санітарка. – Он, хлопців отруїш. Молоді це (О.Волков. Лікарня на відлюдді);

(2) Мов ужалений, фашист закричав і ногами почав бити Порику.

– *Вольф, ти його уб'єш! А шеф наказав...*
Вольф зупинився... (В. Лис. Сині проліски).

Такі випадки є прикладами імпліцитного вираження застереження, оскільки прямим значенням таких конструкцій є називання дії, потенційно можливої у майбутньому. Семантика ірреальності дії, переданої формою теперішньо-майбутнього, сприяє розвитку значення припущення щодо реалізації дії. Оскільки ця дія є небажаною, шкідливою для адресата або іншої особи (осіб), то саме висловлення припущення щодо її можливої реалізації імпліцитно містить застережувальну інформацію. Слід уточнити, що насправді ця дія є наслідком іншої дії (у прикладі (1) – це паління цигарок Ревуцьким; у прикладі (2) – це знущання фашиста над Пориком) і саме цей наслідок є небажаним або шкідливим для адресата або іншої особи (осіб): у (1) з'ясовується, що молоді хлопці можуть отруїтися димом, а з (2) зрозуміло, що шеф гестапо буде невдоволений Вольфом, якщо той уб'є Порику. У цих прикладах аналізовані конструкції не містять називання самої дії, результатом виконання/невиконання якої може бути негативний наслідок. Більше поширені конструкції, у яких ця дія називається. Наприклад:

Вона [Забава] зникла від нього, мовби й не було її зовсім на світі.

– *Візьми хоч корзну, застудишся!* – *це гукнув у безнадію п'їтьми [Ярослав] (П. Загребельний. Диво);*

– *Не спиши, опечешся, – гладить тітка гарячковитого Шарика, що жадібно хапає пекучу картоплю й злісно гарчить. <...>* (В. Кава. Гніздо в осичках).

Із наведених прикладів випливає, що дія, результатом виконання/невиконання якої може бути негативний наслідок, передається формою наказового способу однини або множини. Інколи ця дія називається в іншій конструкції, яка у мовленнєвому потоці передуює висловленню з формою теперішньо-майбутнього. Наприклад: *Ліворуч, у долині, під кущем вільх, копанка-криничка, Марійка взяла довгу вербову палицю з гаком на кінці, повісила відро, спробувала зачерпнути, але послизнулася й трохи не впала – випустила ключку.*

– *Зачекай, я, – підхопився Василь. – Відро втопиш (Ю. Мушкетик. Жорстоке милосердя);*

Поцілувавши матір, [Євген] <...> повернувся, щоб вийти, але дорогу йому заступив Корба. В його правій руці хижо поблискував парабелум. <...>

– *Не руш! Заб'ю, як собаку. Ти вже й так, можна сказати, не син мені, – сказав Микита Федорович (Ю. Мушкетик. Міст через ніч).*

Обидві конструкції (із наказовою дієслівною формою та формою майбутнього доконаного) входять до одного мовленнєвого жанру або, за М.Бахтіним, одного висловлення. Цей мовленнєвий жанр має синкретичну природу: семантика вимоги здійснити/не здійснити дію поєднується з модальністю попередження, застереження.

Розглянемо докладніше ще один приклад використання аналогічного мовленнєвого жанру: *[Володька:] – Хведоте! Не тич ніг до огню! Попечеш, а мама скажуть, що то я навмисне тобі попик! – падає враз голосне і суворе.*

Хведот здригається, шморгає голосно носом і слухняно задочком відсувається від огню (У. Самчук. Куди тече та річка).

Маємо приклад мовленнєвого жанру, у якому значення заборони поєднується з відтінками застереження, попередження. Основна ілюктивна мета адресанта – заборонити адресатові виконання відповідної дії з метою уникнення негативних для адресата й адресанта наслідків. Тому основною конструкцією цього мовленнєвого жанру є власне спонукальна *Не тич ніг до огню!* Наступна конструкція є для слуха-

ча застережувально-пояснювальною: *Попечеш, а мама скажуть, що то я навмисне тобі попік!* Відтінок застереження привноситься за допомогою використання функційного еквівалента превентива – форми майбутнього доконаного. Такий синкретичний тип мовленнєвого жанру виявляється досить впливовим на адресата. Про це свідчить перлокутивний ефект, досягнутий мовцем.

Функційним еквівалентом імператива у конструкціях типу „*Imp + Ind майб. часу док. виду*” може виступати лексема *тихо (тихше)*: – *Тихо ви, рибу розполохаєте, – прикрикнула Агрипина* (В. Собко. Дух часу).

Синкретичний мовленнєвий жанр аналізованого типу може реалізуватись у сполучникових конструкціях:

а) складносурядній, утвореній за типом „*Imp + „а то...”*”. Наприклад:

⟨...⟩ *[Жінка] полізла рукою у нору.*

– *Не лезь, а то хапне. Зазирнув Трохим. – Там, напевно, щури* (М.Закусило. Граматка скорблячих);

– *Не гасай по хаті, а то бачиш, он батюшка на тебе з стінки свариться! Він сердитий, битиме!* (О.Вишня. Леська);

– *Хто тут? – крикнув один червонофлотець. – Виходь, а то стрілятимемо* (М.Трублаїні. Шхуна „Колумб”).

Функційним еквівалентом імператива у такого типу конструкціях може виступати лексема *тихо (тихше)*: – *Тихо, – господар посварився пальцем на Катрін, підвівся і повторив: – Тихо, а то розбудиш його* (В.Лис. Сині проліски);

б) складнопідрядній, утвореній за типом „*Imp + „бо...”*”. Наприклад:

⟨...⟩ *Бровко починає й собі стрибати, і вже ви на сні біля хліва верхи на Бровкові сидите й того Бровка лоскочите.*

– *Не пустуй, – кажуть дід, – бо ще вкусить!* (О.Вишня. Перепілка);

⟨...⟩ *А ти чого не тікаєш відсіля? – повернувся [чоловік] від перелазу. – Тікай, бо ще відьмацтво тобі перекинеться!* (В.Шевчук. Дім на горі).

У такого типу конструкціях модальність попередження, застереження може поєднуватись із відтінками:

а) прохання. Наприклад: *С т е п а н. Тепер не кажіть, Гервасій Степанович, бо, борони боже, [батько] ще гірше заслабне...*

Г е р в а с і й. Я знаю, коли сказать, тільки не потурай батькові, не шукай дворянства, усе буде гаразд (І. Карпенко-Карий. Мартин Боруля);

б) поради. Наприклад: *Л і х т а р е н к о (до Феногена). Краще здійміть, бо хазяїн як побачить, то подумає, що Карло Карлович в насмішку над ним причепив баранчикові на шию орден* (І. Карпенко-Карий. Хазяїн);

в) осуду. Наприклад: *Василь кинувся бігти, збиваючи з зела краплі роси... ⟨...⟩ Та в цей час із-за високої кукурудзи до хлопця долинув голос Пиріжкової Мокрини:*

– *Гони борозною, харцизяко, бо картоплю витовчеш!..* (В. Лис. Сині проліски);

г) настійливої вимоги. Наприклад: *[Батько – Володькові:] – ⟨...⟩ А чорногузів та кож не чіпай, бо від мене дістанеш налигачем. Ти знаєш, що розгніваний чорногуз може спалити хату?* (У. Самчук. Куди тече та річка);

г) погрози. Наприклад: *[Поцілуйко – Морозисі:] – Прищепніть хоч трохи свого язика, бо хтось прищепне його* (М. Стельмах. Правда і кривда);

Функційним еквівалентом імператива у конструкціях типу „*Imp + „бо...”*” може виступати лексема *тихо (тихше)*: – *Яшко, тихше, бо Валю розбудиш* (О. Копиленко. Шпак у жмені).

У ролі функційного еквівалента превентива може вживатися мовне утворення, що складається з кількох конструкцій і є синтаксичним синонімом складнопідрядної конструкції типу „*Ітр* + „*бо...*”:

І коли Радянська влада пропонує оббріханому, затуманеному людові повертатися на Батьківщину відбудовувати зруйноване фашистськими загарбниками господарство, вони з піною в пельках істерично галасують:

– Не їдьте! Не повертайтеся! Більшовики відразу вас усіх до стінки! А як не до стінки, то в Сибір, на Сахалін, за Полярне коло! (О. Вишня. Брехнею світ пройде, та назад не вернешся).

Аналізоване синтаксичне утворення легко трансформується у конструкцію типу „*Ітр* + „*бо...*”: *Не їдьте, не повертайтеся, бо більшовики відразу вас усіх до стінки, а як не до стінки, то в Сибір, на Сахалін, за Полярне коло!*

Складні безсполучникові синтаксичні конструкції з умовно-наслідковими відношеннями між частинами – поширений функційний еквівалент превентива:

[Матвій Багров – супутникам:] – <...> На болоті треба рухатися неспішно, але це не означає – гуляти, наче по бульвару з дівкою. Задумасься, роззявши рота – ніколи більше з дівками не гулятимеш. Хіба тут, із жабами (А. Кокотюха. Шукачі скарбів).

Семантика попередження, застереження, що характеризує такого типу безсполучникові конструкції, найактивніше поєднується із відтінками погрози, настійливої вимоги. Наприклад:

... Над головами [партизанів] знову щось загуло, почувся приглушений, ніби він лунав здалека, голос:

– Гей там, всередині, вилазьте! Однак вам діватись нікуди. Вилізете зараз – усіх помилуємо.

<...> Партизанів фашисти живими не випускали. Це знали всі.

– Не послухаєте – жалкувати будете. Закладем з пудик толу, і мокре місце від вас останеться (Ю. Мушкетик. Міст через ніч).

Семантика погрози може бути дуже виразною та домінувати над відтінками попередження, застереження: *... І коли Тодосій Морковка, колгоспний конюх, похвалився йому [Харлампію], що на власні очі бачив <...>, як обіймалася його Софійка з Панасом, він ледве не задушив Морковку, пригрозив:*

– Ще раз почую від тебе, шкарбане, якусь побрехеньку – бери гріх на себе! (Г.Кулеба. Терпка роса).

Висновки. Отже, до функційних еквівалентів превентива належать конструкції, позбавлені лексичних і морфологічних показників застережувальної семантики, але які в певних контекстуальних умовах можуть набувати превентивної семантики й виконувати роль превентивної конструкції.

В українській мові активно вживані конструкції з формами теперішньо-майбутнього, функційно тотожні превентивним, а також конструкції типу „*Ітр* + *Інд майб. часу док. виду*”. Синкретичний мовленнєвий жанр, у якому виявляється певною мірою семантика застереження, може реалізуватись у сполучникових конструкціях: а) складносурядній, утвореній за типом „*Ітр* + „*а то...*””; складнопідрядній: „*Ітр* + „*бо...*””. Складні безсполучникові синтаксичні конструкції з умовно-наслідковими відношеннями між частинами – також поширений функційний еквівалент превентива.

Подальші дослідження можуть бути зосереджені на вивченні превентива в діяро-нічному аспекті, з’ясуванні історичного розвитку мовленнєвого жанру застереження. Також важливими уявляються пошуки в напрямку психолінгвістики й етнолінгвістики.

Список літератури

1. Андреева И.С. Повелительное наклонение и контекст при выражении побуждения в современном русском языке : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / И.С. Андреева. – Л., 1971. – 254 с.
2. Бацевич Ф. Лінгвістична генологія: проблеми і перспективи / Флорій Бацевич. – Львів : ПАІС, 2005. – 264 с.
3. Китайгородская М.В. Современное городское общение: типы коммуникативных ситуаций и их жанровая реализация (на примере Москвы) / М.В. Китайгородская, Н.Н. Розанова // Современный русский язык: Социальная и функциональная дифференциация / Рос. академия наук. Ин-т русского языка им. В.В. Виноградова. – М. : Языки слав. культуры, 2003. – С. 103 – 126.
4. Клемина Ю.С. Превентив: семантика и способы выражения : дис.... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Клемина Юлия Сергеевна. – Рязань, 2003. – 207 с.

Васильева Г. А. Функциональные эквиваленты превентива // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации» – 2012. – Т.25 (64). – № 1. Часть 2. С.17-21.

В статье рассматриваются имплицитные средства выражения превентивной семантики в современном украинском языке. Предметом анализа выступают речевые конструкции – функциональные эквиваленты превентива. Исследование осуществляется в аспектах коммуникативно-прагматической лингвистики и лингвистической генологии.

Ключевые слова: превентив, предостережение, речевой жанр, адресант, адресат.

Vasylieva G. O. The functional equivalents of Preventive // Uchenye zapiski Tavricheskogo Natsionalnogo Universiteta im. V.I. Vernadskogo. Series «Filology. Social communications». – 2012. – V.25 (64). – № 1. Part 2. – P.17-21.

The article presents implicit means of expressing of preventive semantics in modern Ukrainian language. The subject of analysis is the speech constructions – functional equivalents of preventive. Research is carried out in the aspects of communicative-pragmatic linguistics and the linguistic genology.

Key words: preventive, admonishment, speech genre, addresser, addressee.

Поступила до редакції 22.03.2012 р.